

Kukulská, J.:

AZ OLVASÁS TANULMÁNYOZÁSÁNAK MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

A Nowa Kultura c. folyóirat 1956.évi 11.számában cikk jelent meg Z. Wasilewski tollából "Tanulságok és eredmények" címmel, melyben a szerző a Lengyel Könyvtárosok Országos Kongresszusán szerzett tapasztalatait ismertetve, erős kritikával illeti az olvasás tanulmányozása terén eddig elért eredményeinket; Wasilewski egyes megállapításait érdemes a könyvtárosok széles nyilvánossága elé tárni.

Wasilewski véleménye szerint az olvasás mélyreható elemzése végtelemül fontos kérdés, de jelenleg ezt a munkát úgy végzik, hogy irodalmi és kiadói körökben nem számíthat érdeklődésre. Ennek az állapotnak egyik fő oka - a szerző szerint - "az elemzésnél alkalmazott tudományos-kutatómódszerek alacsony színvonala".

Véleményem szerint az olvasás tanulmányozásával foglalkozó könyvtárosoknak feltétlenül meg kell szivlelniök ezeket az észrevételeket és ki kell elemezniök a mondottakat.

Jómagam azért emelek szót, hogy vitát indítványozzak az olvasás tanulmányozásának módszereire vonatkozólag. ....

.....

..... A módszertan kérdésének legalaposabb tárgyalása A. Mikucka "Az olvasás tanulmányozásának tárgya, területe és módszerei /Warszawa, 1938./ című könyvében található. Ez a mű kimerítő és érdekes kísérlet a probléma elemzésére, ezért néhány kérdésben az abban kifejtett nézetekhez csatlakozom.

.....

Ugy vélem, hogy az olvasás tanulmányozásának Mikucka által adott meghatározása túlságosan tág. Így például az olvasási folyamat lezajlásának elemzése a gyermekek, illetve a felnőttek fejlődésének különböző stádiumaiban olyan kérdés, amellyel a pszichológusoknak és a fiziológu-

soknak kell foglalkozniuk. Nekünk könyvtárosoknak inkább az a célunk, hogy az olvasást mint társadalmi jelenséget tanulmányozzuk. Éppen ezért további fejtegetéseim során az olvasás tanulmányozását - M. Ziomek nyomán - úgy fogom értelmezni, mint az irodalom felhasználásának /"fogyasztásának"/ tanulmányozását.

Mikuckának az a felosztása, mely a módszereket statisztikai és pszichológiai csoportra tagolja, alapjában véve helyes. Mindössze a második csoport nevét kellene megváltoztatni, tekintettel arra, hogy a statisztika már régen szintén a pszichológiai módszerekhez tartozik. Az első ilyen irányú kísérletekről a múlt század hetvenes éveiben halottunk. Azóta a statisztikai módszer elterjedt és elismerést vívott ki magának; a modern pszichológia is igen fontos eredményt köszönhet ennek a módszernek, mert pld. a tesztek egész területét statisztikai elemzések alapján dolgozták ki. Ilyen fajtájú vizsgálatokon nyugszik elsősorban a differenciál-pszichológia.

Az adott körülmények között nem állíthatjuk szembe a pszichológiai módszereket a statisztikaiakkal. Véleményem szerint meg kell tartani a szóbanforgó módszereknek Mikucka által történt felosztását a "statisztikai" elnevezéssel együtt, mert ez a módszer az olvasás elemzésénél megfelelő matematikai táblázatokat és számításokat alkalmaz. A második - a szerző által "pszichológiai"-nak nevezett - csoportot inkább illetném a "leíró" névvel, mert elvből kizárja a matematikai műveleteket, és elsősorban szóbeli leírásokon alapul.

A gyakorlatban az olvasás elemzését gyakran kombinált módszerrel végzik, figyelembe véve mindkét feldolgozási módot.

Az anyaggyűjtés módszereit el kell különítenünk a feldolgozási módszerektől. Nem egyszer találkozunk pld. azzal az állítással, hogy valamely vizsgálatot kérdőíves formában hajtottak végre, holott ezidőszerin csak az anyaggyűjtés végezhető kérdőívek útján, mert a feldolgozás teljesen különálló tevékenység, melynek formája felveheti a két fentebb tárgyalt változatot.

A statisztikai módszerrel folyó feldolgozás nem más, mint különleges mennyiségi számítások alkalmazása a birtokunkban lévő dokumentáció elemzésére; lényege, hogy valamennyi területen egyforma manipulációt igényel.

Más a helyzet a statisztikai anyag gyűjtésének technikájánál, melyet mindig az adott tudományág jellegéhez kell alkalmaznunk. Ez utóbbi tevékenység az egész kutatás alapja, s így a legfontosabb mozzanat. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy az ilyen jellegű munkákban a legfontosabb a pontosan meghatározott és egységes statisztikai egyedek megállapítása. Ezenkívül az is fontos, hogy minél nagyobb mennyiségű anyagra tegyünk szert. Végül nem szabad megfélemedkeznünk egy mérhetetlenül fontos kérdésről, s ez pedig a megfelelő dokumentáció, vagyis az egész megvizsgált anyag ellenőrizhetősége. Ezeknek az alapvető feltételeknek a teljesítése nélkül az egész későbbi felépítmény - a számítások, a táblázatok vagy a szóbeli fejtegetések - elhibázott lehet. Megbízható dokumentáció nélkül különben még akkor is hiábavaló lesz minden erőfeszítésünk, ha fejtegetéseink százszázalékosan megalapozottak lesznek, mert minden lépésnél belsűtközhetünk olyan akadályokba, amelyeket nem tudunk elhárítani. A dokumentáció kérdése, véleményem szerint, olyan fontos, hogy kissé hosszasan kell vele foglalkoznom.

A. Mikucka részletesen felsorolja az olvasás tanulmányozásánál használt forrás-fajtákat. Véleménye szerint az olvasókra vonatkozó adatok elsősorban a kérdőívekből, tesztekben, előadásokból, tapasztalatokból és megfigyelésekből meríthetők. Ezekon kívül értékes anyagot szolgáltatnak a levelek, a naplók, az önéletrajzok, a memoárok, az életrajzi regények, általában a szépirodalmi lapok jelentős része, illetve az irodalmi, illetőleg könyvtártudományi szakfolyóiratok. Ettől függetlenül azonban statisztikai adatokat szerezhethetünk az ankétokból, a könyvtári statisztikákból, az olvasók panaszkönyveiből, a kiadói és könyvkereskedői katalógusokból is.^{1/}

Az a véleményem, hogy ez a forrásjegyzék eléggé kimerítő. Egyidejűleg azonban szem előtt kell tartanunk, hogy az anyag önmagában még nem döntheti el azt a kérdést, hogy milyen módszert alkalmazhatunk az elemzésnél /a feldolgozásnál/. A könyvtári statisztika áttanulmányozása után "leíró" módszer segítségével elkészíthetjük a munkát anélkül, hogy táblázatokat és mennyiségi számításokat vennénk igénybe. Az adatok fajtája és minősége csak bizonyos esetekben hat ki a feldolgozási mód-

^{1/} Mikucka, A.: i.m. 27.lap.

szert megválasztására. Abban az esetben pld. ha kis számu csoportra vonatkozó gyér információink vannak, nem alkalmazhatjuk a gazdag kutatási anyagot kívánó statisztikai módszert.

Az olvasás tanulmányozásra vonatkozó források további elemzésének megkönnyítésére azt ajánlom, hogy a Mikucka által felsorolt kategóriákat osszuk csoportokra.

Mindenekelőtt olyan felosztást kívánok alkalmazni, amelynek alapja a forrás megbízhatósága, vagyis dokumentációs értéke. Az a cél, hogy lehetőséget teremtsünk az ellenőrzésre, melynek oly lényeges szerepe van mindenfajta tudományos kutatásban.

A jegyzék egyes részeinek elemzéséből kiviláglik, hogy csak az alább következő csoportok nem verifikálhatók: megfigyelés, szóbeli közlés, a dokumentumokkal alá nem támasztott tapasztalatok. A szerző személyes megfigyeléseit Pieter prof. tárgyaljas megállapítja, hogy "amennyiben a szóbanforgó munkák kizárólag személyes megfigyelésen alapulnak, azokat csak fenntartással sorolhatjuk a tudomány területéhez, pld. mint a jövő kutatásaihoz szolgáló iránymutatót.^{2/}

Az összes többi adatok - szükség esetén - verifikálhatók és ellenőrizhetők, s így azokat a kutató nyugodtan besorolhatja az ellenőrizhető adatok csoportjába. Ezzel szemben az első csoportban lényegében dokumentáció nélküli, tehát olyan munkával lesz dolgunk, amely nem más, mint az elemzést végző személy saját tapasztalatainak írásba foglalása.

Most áttérek a kutatási anyag osztályozásának következő lépésére. Megjegyzendő, hogy a helyes felosztást és a legértékesebb források ezzel kapcsolatos kiválogatását az objektív pszichológia már mintegy fél-századdal ezelőtt elvégezte s megbírálta az introspekció alkalmazását is. Ennek a nézetnek megfelelően a megfigyelt személyeknek a saját lelkiállapotukról /- ez esetben a könyvvel szemben elfoglalt álláspontukról -/ való beszámolója szubjektív jellegű és kisebb értékű, mint bármely olyan objektív adat, amely a személyek viselkedésére vonatkozik. Könyvtáros nyelven szólva, az olvasónak valamely könyv kikölcsönzésére vonatkozó térítvénye többet ér, mint ugyanannak az olvasónak üres szóbeli közlése arról, hogy valamely irodalmi műfajt kedvel.

^{2/} Pieter, J.: Psychologia jako nauka /A pszichológia mint tudomány/, Kraków, 1947. 15.lap.

Ebből a szempontból a kérdőívek, az írásbeli beszámolók, a levelek, naplók, az önéletrajzok és az életrajzi regények csakugy mint az egész szépirodalom és az irodalmi folyóiratok a forrásoknak azt a részét képezik, melyek többé-kevésbé magukon viselik a szubjektív jelleg kritériumait.

Am objektív jellegű anyaghoz számítjuk a könyvkereskedői és könyvtári statisztikákat, a szakfolyóiratokat, valamint a hivatalos statisztikán alapuló kérdőíveket. A kérdőív külön megtárgyalást igényel, mert az a kérdőív, melyet az egyes könyvtárakhoz, illetve könyvkereskedésekhez küldünk azzal a céllal, hogy azt a hivatalos statisztikai adatok alapján töltsék ki, egészen más dokumentációs értékű, mint az egyéni kérdőív, amelyet az olvasó tölt ki teljesen kedve szerint.

Ami a tesztek segítségével történő tanulmányozást illeti, azt kell mondanunk, hogy ezek a tesztek annyira változatosak, hogy azokat mindaddig nem szabad egyetlen csoporthoz sem sorolnunk, amíg meg nem ismerkedünk az adott kísérlet fajtájával.

Most pedig azt szeretném egészen részletesen kifejteni, miért kell megfelelő kritikával fogadnunk az olvasás tanulmányozására vonatkozó anyag gyűjtésének legelterjedtebb módjait, a beszámolókat és kérdőíveket.

Az introspekció ellen felhozott kifogások pontos felsorolását M. Kreutz professzor könyvében találhatjuk.^{3/}

Kreutz professzor a kérdőív segítségével történő tanulmányozás módszerét "csekély értékűnek" minősíti.^{4/} A szóbanforgó kutatási módszerek ellen felhozott ellenvetéseket a következő pontokban foglalhatnánk össze:

1/ A kérdőíves módszer szuggesztív jellegű - A kérdőívek és a szóbeli közlések módszerével végzett kísérletek alapvető hibája az, hogy bizonyos fajta lelki nyomást gyakorolnak a vizsgált személyekre. Figyelmüket mesterséges módon egy szigorúan meghatározott témára és a kérdés feldolgozásának módjára irányítják, bizonyos esetekben az ügyetlenül feltett kérdések teljesen meghamisíthatják a valóság képét. 2/ A kérdőíves módszer nincs összhangban az igazsággal. A szubjektív jellegű források fel-

^{3/} Kreutz M.: Podstawy psychologii /A pszichológia alapjai/, Warszawa, 1949. 51-53. 330.lap.

^{4/} U.o. 330.lap.

használásakor minden esetben felmerül az a jogos félelem, hogy hamis adatokat kapunk. Annak pedig sok oka lehet, hogy a válasz nem egyezik az igazsággal, s külön kimutatást is készítettek ennek a jelenségnek az okairól. Ez annyira fontos probléma, hogy érdemes teljes egészében ismertetni.

A hamis válaszokat - keletkezésük okait tekintve - két csoportra oszthatjuk:

1/ Nem tudatosan hamis válaszokat akkor kapunk, ha:

- a/ a vizsgált személyeknek nincs meg a képességük arra, hogy saját pszichikai állapotukat és nézeteiket elemezzék;
- b/ a vizsgált személyek - időhiány, vagy nemtörődomség következtében - gondolkodás nélkül válaszolnak.

2/ Tudatosan hamis válaszok az alábbi okokból keletkeznek:

- a/ abból a vágyból, hogy az illetők magasabb szellemi színvonaluaknak lássanak. Nálunk, lengyeleknél, ez a jellemvonás különösen kidomborodik, s komoly veszélyt jelent a szubjektív módszerek alkalmazása szempontjából;
- b/ a fiatalok, illetve a könnyelmű emberek olykor tréfát űznek a kutatóból;
- c/ a megkérdezett személyek néha félnek, vagy szégyelnek igaz választ adni. Így pld. az olvasók nem szívesen ismerik be, hogy érdeklődnek a nemi kérdésekkel foglalkozó irodalom iránt, bár az olvasásra vonatkozó statisztikák azt mutatják, hogy az ilyen könyvek iránt igen nagy az érdeklődés.

3/ Az introspekciós módszer ellen emelt utolsó és legsúlyosabb kifogás az ellenőrizhetetlenség.

A megkérdezett személyek válaszáinak hitelességét semmilyen módon nem ellenőrizhetjük. Ugy találom, hogy az említett kifogások jelentősen lebecsülik az interjúk és a kérdőívek révén szerzett adatok jelentőségét. Éppen ezért, nézetem szerint az olvasás tanulmányozására irányuló további munkák ilyen módszerekkel történő elvégzésének célszerűségét meg kell vitatnunk.

Most visszatérek az előbbi szakaszban szerzett adatok vizsgálatának módszereihez. Itt tekintetbe kell vennünk, hogy vannak általános, valamennyi tudományágra és kutatómunkára kiterjedő közös, általános módszer-

tani követelmények. Ezek alól nem kivétel az olyan jellegű társadalmi jelenség elemzése sem, mint az olvasás. Ugy vélem tehát, hogy az olvasás tanulmányozása terén - csakúgy, mint más hasonló esetben - csak az alapos statisztikai módszerekkel biztosíthatjuk a megfelelő színvonalat. Tudjuk, hogy "a tudomány általános módszereivel végzett objektív ténymegállapítás célja a felmérés, s ennek szimbolikus eredményei a számok."^{5/} Számszerű eredményeket kétféle módon kaphatunk: vagy összegyűjtjük és megszámláljuk a bizonyos szempontból azonos jelenségeket, vagy megfelelő eszközök segítségével megmérjük a jelenségeket. Az összeszámolás és a mérés közötti lényeges különbség abban áll, hogy ez utóbbi esetben állandó mérőszámot használunk. Az összeszámolásnál mérőszámra nincs szükség. .... Az összeszámolások a statisztikai módszerekre jellemzők és segítségükkel olyan területen is bevezethetjük a tudományos pontosságot és számszerűséget, amelyek azelőtt az irodalmi leíró eljárások területéhez tartoztak. Vegyük a következő példát: hárman elhatározták, hogy megállapítják valamely vidék természetes népszaporulatának növekedését. Az első kutató a népesség-nyilvántartó statisztikát vette igénybe, majd statisztikai módszerrel kiszámította a szükséges adatokat. A második kutató kérdőívet szerkesztett, szétosztotta azokat a lakosság közt és a válaszok összegyűjtése után ugyancsak statisztikai elemzés segítségével meghatározta a keresett adatokat. A harmadik kutató a beszélgetési módszer mellett döntött, sokat fáradozott, míg minden családot meglátogatott és elkészítette a szükséges jegyzeteket; végül összefoglalta a nyert eredményeket és sok jellemző esetet sorolt föl.

Ennek a példának az a nagy előnye, hogy erősen kiborítja a statisztikai módszernek még egy, igen lényeges jegyét, nevezetesen az időmegtakarítást. Ezt észrevette A. Mikucka is és ezzel kapcsolatban azt írja, hogy "a beszélgetés annyira munkaigényes módszer, hogy, ha több személyt kell vallomásra bírni, az eljárás technikailag kivihetetlen."^{6/}

A statisztikai módszer, véleményem szerint, nagyszerű elemzési

^{5/} Pieter, J. i.m., 124.lap.

^{6/} Mikucka, A. i.m., 24.lap.

eszköz mindenfajta összetett jelenség és olyan bőséges anyag esetében, amelynél - éppen a nagy terjedelem miatt - nem tudunk gyorsan eligazodni az elért eredményekben.

Aki már dolgozott statisztikai módszerrel, jól tudja, hogy a táblázatok és rajzok elrendezése után legott világossá válnak a különféle nehéz kérdések és kirajzolódnak az addig kaotikusnak tűnő jelenségek törvényszerűségei.

Ha több elemzést végeznénk statisztikai módszerrel és jó dokumentációval, bizonyára nem érhetne bennünket az a szemrehányás, hogy az általunk alkalmazott kutatómódszerek színvonala alacsony, és a "Nowa Kultura" sem írhatná, hogy kutatásaink eredményei nem keltenek érdeklődést irodalmi körökben.

.....

Végezetül két kérdést teszek fel az olvasás tanulmányozásával foglalkozó könyvtárosoknak: 1/ vajon akkor, ha határozottan elutasítunk minden szubjektív jellegű anyagot és kizárólag csak objektív feljegyzésekre szorítkozunk, képesek leszünk-e arra, hogy az olvasást kifinomultan, elmélyülten, mindenre kiterjedően elemezzük? 2/ vajon módszereink tudományos színvonalának emelése nem vonja-e maga után a végzett munka hatósugarának megszükitését és területének elhatárolását? Az olvasás tanulmányozásával kapcsolatos módszerek kérdése még sokféle megoldásra váró problémát vet fel.

Ugy vélem, hogy ma a módszertani kérdéseknek feltétlenül fel kell ébreszteniök a könyvtárosok érdeklődését, s az ilyen irányú vita, bírálatot váltva ki, megkönnyíti az olvasás vizsgálatával foglalkozó kutató munkáját s lehetővé teszi, hogy a jövőben tökéletesebb munkaformákat dolgozzanak ki.

Eredeti cím: Zagadnienie metodologii badań czytelniotwa.

Megjelent: Bibliotekarz, 1957. 2.sz. 37-43.lap.

OSzK.ford.sz.: 1870.